

## EGYED PÉTER

### „A communitas egy test”

#### A kettős parancs modellje

Az erkölcsi élet válságait legbiztosabban a rohamosan elszaporodó közerkölcsi vétségek, valamint a szankciórendszer hatástalanná válása jellemzi. Válság esetén az erkölcsi viszonyok változásai összekapcsolódnak az intézmények működésének hatástalanságával vagy egyoldalúságával (például totális háború esetén), illetve az intézmények működésének illuzórikusságával.

Vajon az erkölcsi viszonyok szélsőséges megváltozását le lehet-e írni erkölcsi kategóriákkal? A közkeletű válságelméletek általában történelmi, demográfiai, biológiai kategóriákat használnak. Természetes, hogy az erkölcsi élet válságperiódusaiban (társadalmi anarchia, öldöklés, gyilkolás, lopás, erőszak idején) minden olyan intézkedés erkölcsös, amely a legfőbb érték, az *emberi élet* egyéni és közösségi védelmét célozza.

Az erkölcsi élet válságai kapcsolódhatnak társadalmi eredetű eseményekhez (háború), természeti csapásokhoz (földrengés, árvíz), de kapcsolódhatnak biológiai katasztrófához (járvány), amelybe társadalmi okok is bejárásznak (az egészségügy állapota), továbbá gazdasági-ökológiai katasztrófákhoz is (aszályt követő éhínség – s ennek is vannak társadalmi okai: elsősorban a tartalékok hiánya). Mindezeket nemcsak a vétségek mennyiségi elburjánzása jellemzi, sőt elsősorban nem az. A vétségek elszaporodása erkölcsileg a normák tudatának megváltozására vezethető vissza. Ilyenkor a normák igazságának viszonylagossága válik a cselekvés igazolási alapjává. Háttérbe szorul a parancsok értéke, illetve értéktudata, az elvek irracionálisnak minősülnek. Megbomlik az egyén erkölcsi tudatának szerkezete, a szankcionált ösztöncselekvés kerül előtérbe, s ez összefügg a külső jogi-erkölcsi szankcionálást biztosító intézmények működésképtelenségével.

Ilyen folyamatok következtek be a Székelyföldön a XVIII. század elején, amikor a lakosságot egyszerre sújtotta a pestis, a szárazság és az éhínség. A Rákóczi-felkelés következtében előállt munkaerőhiány (a háborúban részt vevő katonák távolléte) miatt sok föld megműveletlen maradt, a felemésztett tartalékokat nem tudták pótolni. Ebben a helyzetben találta a székek lakosságát a pestis, amely ellen a közigazgatás nem tudott védekezni. A következmény katasztrófális pusztulás volt: Csíkszék lakosságának fele meghalt. Az aszály következtében a föld semmit sem termett (különösen Csík- és Háromszék szenvedett: egykori leírások szerint még a temetői hullákat is kiásták). Ilyen körülmények között „minden társadalmi és erkölcsi rend felbomlott” – írja Szádeczky Lajos (*A nemes székely nemzet története és alkotmánya*. Bp., 1927). A tulajdonjog tisztelete megszűnt, a lopást nem tekintették véteknek. Erre vonatkozólag idézi a csíkiak egyik felterjesztését a guberniumhoz: „Vannak olyanok is – írják a csíkiak –, kik lopásra, tolvajlásra, mások házai felkóborlására gondolkoznak, igen hintegetik a szót közönségesen, hogy másét elvenni nem is volna véték.” (*I. m.* 321.) A közállapotok ideológiai-tudati szentesítésének legfontosabb jegye az erkölcsi parancs kimondott hatálytalantása. Ez, bármennyire is paradoxonnak tűnjék, erkölcsös, bár a tett, amelyet ilyen legitimációval elkövetnek, nem lehet az. Kétségtelen, hogy a jellemzett körülmények között az erkölcsi viszonyok nem töltik be szabályozó funkcióikat, elsősorban azért, mert ezek az erkölcsi viszonyok *átlagos társadalmi körülményekre* kidolgozott sajátos társadalmi mechanizmusok. A társadalom veszélyeztetettségi helyzetében nincs olyan erkölcsinek nevezhető szabályrendszer, mely akár a morális tudatra, akár a közerkölcsökre nézve érvényesíteni tudná szankcióit. Ilyen helyzetben a szankciók egész rendszerének a megváltozott értékszempontokhoz kell alkalmazkodnia.

Az erkölcsi viszonyok megváltozása azonban az előbbi esetekben nem jár együtt a társadalmi intézmények megváltozásával. A székely határőrség szervezése viszont 1762–1764-ben valóságos szakadást jelent nemcsak az erkölcsi életben, hanem az intézményi struktúrában is. Ez a magán- és közjogi viszonyokban és intézményekben jelentkező szakadás bizonyos fokig történelmi cezúra is, ugyanis ettől kezdve a közigazgatásban, az intézmények működésében és az erkölcsi viszonyokban is sajátos kettősség érvényesült: a hagyományos-történelmi és az osztrák-katonai intézmények párhuzamossága. Már a szervezés mozzanatai is előrejelzik a válságot: a Buccow által kinevezett katonatisztek minden eszközzel meg akarják

törni a nép ellenállását. Ígérek, fenyegetnek, felbújtatnak, falusfeleikre uszítják: a már besorozott és megnyert parasztkatonákat: „Az új határőröket aztán rászabadtították a vonakodókra, és olyan terrorizmust és anarchiát idéztek elő, hogy általános zűrzavar, fejtelenség, minden társadalmi és törvényes rend felbomlása következett be, amelyből véres összeütközések, a polgári hatóság ellen nyílt lázadások támadtak. A katonai és polgári hatóság versengése csak növelte a zavart a kettéválasztott közigazgatásban.” (I. m. 336.)

Míg a természeti csapás nem vezet az erkölcsi viszonyok tartós megváltozásához, ez utóbbi válsághelyzet tartós erkölcsi következményekkel jár. Az erkölcsi viszonyokban jelentkező változás egy sajátos területen, a politikai erkölcs területén fejeződik ki leginkább, erre pedig a katonai és polgári hatósággal szembeni negatív erkölcsi viszony a jellemző. Ez a viszony mint állandó épül be a morális tudat kategoriális rendszerébe, ugyanis a státusviszonyokban létező minden erkölcsi viszonyt – márpedig van-e olyan viszony, amelyik egyben nem státusviszony is? – éppen a státushoz való viszony alapján minősít.

Az intézmények megosztottságának és az erkölcsi viszonyok megkettőződésének összefüggéseit a faluközösségen mint sajátos autonómiamodellel különösen jól lehet vizsgálni. A faluközösség típusú társadalmi szervezetnek egyik fő jellemvonása ugyanis, hogy tagjai szabadok voltak (a személyes szabadság a székely falvak nagy részében a kollektív nemességben, a tulajdon bizonyos formáin alapult), és a végrehajtó-hatalmi szerv, legalábbis ami az öngazgatás ügyeit illeti, közösségi ellenőrzés alatt volt. Még ha az államhatalom (esetünkben az osztrák katonai uralom) lényegében idegen is a faluközösség szerves rendszerétől, a faluközösséget közvetlenül irányító intézmények a közösség ellenőrzése alatt maradtak: nem váltak fizetett szaktestületté (sokkal inkább terhes szolgálattá a lakosok számára), nem idegenedtek el az általános közösségi érdektől. A szokásjogi rendszer mint sajátos, jogi-erkölcsi komplexus ebben a perspektívában a faluközösség fegyvere: az államhatalom egyre fokozódó beavatkozási törekvéseivel szemben az öngazgatás bizonyos autonómiáját tudja megőrizni.

A falugyűlés, mint Imreh István megjegyzi (*A rendtartó székely falu*. Buk., 1973. 32.), valószínűleg a régi társadalomszervezet maradványa, a legfőbb végrehajtó fórum, s egyben igazságszolgáltatási és törvényhozói funkciói is vannak. Kompetenciája még a XIX. század elején is akkora, hogy önállóan állíthat új szervezet az új társadalmi funkcióknak megfelelően. Közvetlen demokratikus fórum ez, amely – noha hatásköre korlátozott, hiszen határozatait a felette álló principalista és katonai fő-, illetve alhatóságok felülbírálnak – mégiscsak a székelység *saját* szerve, s mint ilyen biztosítani tudja a társadalmi szervességet. Nemcsak azzal, hogy tárgyasítja a szervességet funkcionálisan fenntartó intézményes közérdeket (Hankiss Elemér terminusa: *Érték és társadalom*. Bp., 1977. 19.), hanem a társadalmi nyilvánosság közvetlen-ellenőrizhető információs szerkezetével is. *Itt* jön létre a közösségre nézve döntő fontosságú információk cseréje, de ami ennél is fontosabb, *itt* megy végbe az információk értékszemponitú rendszerezése. Bizonyos szignifikáns elválasztások révén – egy határozat vagy ítélet mindig egy adott norma kialakítását vagy megszüntetését is jelenti – lehetővé teszi a viselkedés kódrendszerének konkrét, aktuális megerősítését. Az új normák új szabályokat tüntetnek ki, sőt, minthogy egy, az adott ténnyel kapcsolatos jelentéssel viszonyt intézményesítenek, egyben annak ideologikus mozzanatait is újratermelik. Ez az újratermelés rendkívül alkalmazkodóképessé teszi a demokratikus fórumot és döntéseiben operatívvá a közösséget. Az esküdtek testülete mint képviselői szerv rendelkezik ugyan bizonyos végrehajtói autonómiával, a közösség alapérdekeit érintő döntések hozatalára azonban nincs felhatalmazása. Egy 1822-es hatálykai falugyűlés figyelmezteti a falubíróságot és a „hűtösséget” (az esküdtek testületét), hogy feladatuk csupán annak megállapítása, ha valaki eltér a *Communitas* Törvényében (a falutörvényben) rögzített érvényes jogszabályoktól, ekkor az illetőre a megfelelő szankciót kell alkalmazni. Ezen túl nem jogosultak ezek a testületek semmiféle kezdeményezésre. 1840-ben Gelencén a falugyűlés egyenesen szűkíti az esküdtek kompetenciájának körét: „ezennel Hűtös embereinknek nyilván megtiltjuk, hogy se ezen tárgy, se más, a közönséget és annak jogát érdekelhetőkben, teljes közönségünk hite és jóváhagyásán kívül lépést tenni ne merészeljen, mert most is, azelőtt is, ezután is a Hűtösséget csak a közönség alakította, alakítja, s fogja alakítani, cselekvendője is a Hűtösségnek csak az lehet, amit a közönség reá bíz.” A falutörvény mint kánonrendszer általánossága, „pontatlansága” a faluközösség öngazgatási rendjéből adódó operatívviszonyok igénynek felel meg: legnagyobb dologidőben természetesen nem megfelelő a tagságnak falu gyűlésére jönni, ilyenkor a falubíró az esküdtekkel bármilyen kérdésben jogszerűen eljárhat. Ez persze nem zárja ki a visszaélés, a közhatalom monopolizálásának lehetőségét. Egyes helyeken a falu-

gyűlés kénytelen sajátos intézkedésekkel elejét venni minden belső hatalmi monopólium kialakulásának. Ilyenkor nem a falugyűlés-esküdti testület viszonyát szabályozza, ami felületi megoldás volna, hanem önmagát reformálja meg: a közösségi döntéshozatalban való részvételt szabályozza. „Minthogy minden becsületos szabad személynek jussok van falunk törvényeivel élni, annál fogva senkit a maga jussától megfosztani nem lehet” – írja a hatálykai jegyzőkönyv. Kitetszik belőle a törvényhozónak ama szándéka, hogy a jogot morális cselekvésként, közösségi parancsként fogja fel. (A morális cselekvés ebben az értelemben a közösségi alany önmagával való kommunikációja, a tudatok egymásra való hatása, melyet az emberi egység fenntartásának közös akarata vezet. – Vö. Georges Bastide: *Traité de l'action morale*. Paris, 1961. 5.) A jegyzőkönyv ugyanakkor figyelmeztet a közösségekkel szembeni közömbösség súlyos következményeire. Ha „némelyek falus feleink közül közönséges gyűlésbe a meghívás után is megjelenni és a falu bajait többségénél fogva igazítani nem kívánják”, ez a jogok de facto átruházása a testületre, ami a közhatalom elidegeníthetőségének útját nyitja meg. A falutörvények gyakori bevezető formulája a „communi voto, et unanimi consensu”. A gyűlés *kijelé* mindig ezt a vonatkozást hangsúlyozza, a megfogalmazásban rejlő ideológiai mozzanat a katonai főhatósággal szembeni autonómiát nyomatékosítja.

Amennyiben a faluközösség bizonyos autonómiával rendelkezik, és létezik ezt az autonómiát fenntartó saját intézményei, felfogható úgy is, mint sajátos társadalmi alany. Mint ilyen, egészként irányul bizonyos előtte álló feladatokra, jól körülírható tevékenységet végző sajátos entitás. A közte és tagjai közt levő viszonyoknak sajátos erkölcsi vonatkozása van, cselekvése bizonyos erkölcsi normákat is kielégít, cselekvését sokszor éppen ezekkel az erkölcsi normákkal igazolja. Közösség és egyén közötti morális közvetítés abban áll, hogy a közösség tevékenységéből az egyénnek gyakorlati haszna származik. Ha a közösségnek nem állnának rendelkezésére azok az anyagi eszközök, amelyek lehetővé teyék az erkölcsi parancsnak eleget tevő cselekvést, a közösség és egyén közötti közvetítés többé nem lehetne erkölcsi, nélkülözné a morális cselekvés egyik fontos kritériumát, az általánosságot.

A székely faluközösségnek viszont éppen sajátos intézményei révén lehetősége nyílik arra, hogy a tagjaival való erkölcsi közvetítést megvalósítsa. Elsősorban a közföldek, a köztulajdon és az ezen alapuló munkaszervezet (közmunka, kaláka) teszi ezt lehetővé. Konkrétan a *segítségéről* van szó, ugyanis a köztulajdon éppen az jellemzi, hogy nem elvont, hanem mindig a konkrét gyakorlati-közösségi szükségletek kielégítésére használatos eszköz. Egy 1805-ben Szacsván kelt jegyzőkönyv fényt vet a köztulajdon működésének e sajátos mozzanataira. A faluközösségnek módjában áll „a falu nyomorúságát hozó személyeken segíteni”, s ezzel a „Senkit éhenhalni hagyni nem szabad” erkölcsi parancsát teljesíti. A falugyűlés azt határozza, hogy a Communitas egy „közhelyét” közönséges átíratás útján elosztatja, mégpedig „olyanformán, hogy minden ezen helyből részesülő személy a maga portióját szabad akarata szerint bírhasssa, [...] senki ellene ne szólhasson, mivel a Communitas egy test...” A „Communitas egy test” fordulat az adott kontextusban éppen azt jelenti, hogy a közösség mint autonóm szubjektum jár el, ebben a cselekvésében az egyén öhozzá csak mint beneficiumához viszonyulhat, és így nincs joga semmiféle utólagos állásfoglalásnak. A közösség ugyanis elvileg mindenkivel szemben ugyanígy járt volna el. Itt tehát a földtulajdon egyik formából a másikba való átmenete alapozza meg az erkölcsi cselekvést. A sajátos birtokviszonyok alkotják itt a morális cselekvés intézményes struktúráját.

A székely faluközösség nemcsak kihasználja ezt az intézményes struktúrát, hanem védi is. Védi elsősorban visszaélések kiderülésekor esetenkénti újrafelosztással. Ez a védelem egyben az autonómia védelmét is jelenti, erkölcsi szempontból az erkölcsi parancs teljesíthetőségének a védelme is.

Miután Erdély osztrák fennhatóság alá került, a katonai ellenőrzés sajátos intézményt hozott létre, mely gyökeresen új a falu szervezetében és erkölcsi rendjében: ez a *feljelentés*. A katonai intézmény ugyanis nem szerves, hanem a falu társadalmán kívül álló fölöttes joghatóság, amelyet nem köt össze közvetlen munkaszervezeti kapocs a falu társadalmával. A *jelentés-feljelentés* intézménye a külső fölöttes szerv információszerzésének mechanizmusa, egyben a megváltozott politikai viszonyok erkölcsi rendjének' összetevője. „Az inspectorokra és ductorokra legfőképpen bizatik, hogy minden faluban jól vigyázzanak és ráügyeljenek, hogy nemes emberek és jobbágyok együtt mit beszélnek és ha valahol valaki valamit észrevenne, a nemes Commandónak szorgalmasan bejelentsék.” (Imreh István: *I. m.* 23.) A katonai szerv tehát nem specifikus információkra kíváncsi, hanem az információs mechanizmus révén általában kívánja ellenőrizni a falut. Megjelenik ugyan-

akkor az információt kiszolgáltató személy figurája is, hiszen valakitől az inspec-  
torok és ductorok is meg kell hogy tudják, amit jelentenek. Az információ így sa-  
játos változáson megy keresztül: míg a faluközösség hagyományos munkaszerve-  
zeti és információs rendszerében a tájékoztatás és kölcsönös ellenőrzés eszköze  
volt, ebben az új formájában anyagi előnyé válik az információt kiszolgáltató  
személy számára. A feljelentés mechanizmusa ugyanakkor erkölcsileg megkárosítja  
a faluközösséget: az erkölcsi vétség sajátos típusát hozza létre. Ezzel párhuzamosan  
azonban az információ eltitkolásának védekező mechanizmusa is létrejön, mely  
szintén erkölcsi parancsot teljesít („övd az információt az illetéktelenektől!”). Van-  
nak nyomai annak, hogy a falu választott testülete szemmel tartja ezt a parancsot,  
és védekezik: „a Bírák [...] és Frajterek nagyon hibáznak, hogy az erkölcstelen  
embereket fel nem adják és be nem jelentik” – olvashatjuk a szacsvai Compagnia  
1808-as parancsolatjában. Az erkölcstelenség elrejtése itt a faluközösség autonó-  
miájának védelmét szolgálja, s ezzel a faluközösség választott testülete ítélkezési  
fennhatóságát védi. Ez sajátos erkölcsi paradoxont rejtő cselekvés: a faluközösség  
integritásának szempontjából pozitív jellegű tettnek minősül az erkölcstelenség rej-  
tegetése. Azok az erkölcsi parancsok, amelyek a falu közkerkölcseiben eddig pozitív  
értékek konstitúcióját és védelmét segítették elő, most elidegenednek saját tár-  
sadalmi közegüktől: egy külső-idegen, erkölcsileg is negatív értékű hatóság paran-  
csaivá válnak, jóllehet az erkölcsi egyetemesség ontológiai valósága nem szűnik  
meg. Mindössze annyi történt, hogy az eddig *saját* erkölcsi rend (saját, mert a  
szankciókat a közösség vagy a közösség választott szerve állapítja meg) külső-  
idegen erkölcsi renddé változott. Mindez érthetővé teszi, miért okozott olyan ha-  
talmas közkerkölcsei változást az osztrák katonaság bejövetele.

Pedig a katonai fennhatóság erkölcsiekben látszatra az egyházi fennhatóság  
szerepét veszi át. A kiadott rendeletek tartalmukban szinte semmiben sem külön-  
böznek a *canonica vizitációk* előírásaitól. Különbség mégis van köztük. Az erkölcsi  
vétség egyházi megállapítói és szankcionálói az egyháziak, a presbitérium tagjai,  
a végrehajtó kurátor. Tehát a szabályozás megmarad a közösség keretei között,  
csupán formálisan egyházi. A katonai szabályozás esetében viszont ez a funkció  
kikerül a közösség kompetenciájából, és csupán információszolgáltató szerepet kap.  
Ez a külső-idegen szabályozás sajátos paradoxonokat eredményez. A már idézett  
parancsolatban Moritz kapitány a punctumok közé az erkölcsi szabályozásokban  
eddig fel nem merült motívumokat visz be. Ilyenek: hogy a gazdaságban senki se  
legyen rest, hanem szorgalmatos; a szülők a gyermekeket taníttassák. A munka  
és a tanulás mint erkölcsi parancs természetesen fejlettebb, polgárosultabb erkölcsi  
felfogást tükröz. Az viszont, hogy a munkát erkölcsi parancssá teszik, a faluközös-  
ségi munkaszervezet hagyományos munkaerkölcsének bomlását jelzi, abban ugyanis  
a munkához való viszony még nem szorult szabályozásra. Az erkölcsi főhatósággá  
is lett katonai hatóság láthatóan arra törekedett, hogy az adózók fölött ideológiai  
ellenőrzést is gyakoroljon, és azokat saját gazdasági szükségleteinek megfelelően  
manipulálja. Mindez annak az általános folyamatnak a része, amelynek a fő tar-  
talmát a birodalmi érdek mindenoldalú érvényesítése jelenti és amely a legvál-  
tozatosabb – jogi, erkölcsi, közigazgatási – manipuláció tárgyává teszi a székely  
társadalmat is. Ennek perspektívájában az eddig *saját* munkaszervezetet és erkölcsi  
rendet védelmező közösségi erkölcs fő parancsai a főhatalom ideológiai fegyverei  
lesznek saját célkitűzéseinek és akaratának érvényesítésére.

Az erkölcsi szabályozás funkciójának erőszakos átvétele a csoportérdekek sa-  
játos rendszerét hozza létre. A legfontosabb e változásban a felelősség formavál-  
tozása. Míg addig a falu választott testületei gyakorolták a szabályozó, ellenőrző  
és büntető funkciót, e testületek ezután felelni tartoznak a katonai hatóság előtt,  
így hát ők is potenciális bűnösök a felsőség érdekeit sértő cselekményekért. Az  
erkölcsi rend megváltozása itt pontosan azt jelenti, hogy egyfelől felbomlik a  
felelősség rendszere, másfelől pedig megváltozik a faluközösség erkölcsi viszonyai-  
nak egész struktúrája. Az erkölcsi parancs megkettőződik. Megmarad ugyan az  
egyen cselekvését bensőleg irányító funkciója, másfelől viszont e funkció átruhá-  
zódik – a jogi fennhatóság megváltozásával – a parancsot csoportérdekeinek meg-  
valósítására felhasználó entitásra. Az erkölcsi viszonyokban létrejött legnagyobb  
változás a közösségi normatermelésnek és ellenőrzésnek a megszűnése. A falukö-  
zösség elveszti erkölcsi autonómiáját. Alkalmazza ugyan tagjaira a saját szervesen  
létrehozott szankcióit, ezek lényegükben azonban egy saját autonómiájától idegen  
főhatalom érdekeit érvényesítik: a szankciók ennél fogva elidegenednek a negatív  
cselekedettől, a vétség szankcionálása a megosztottság következtében külsőleges  
lesz. Kettős parancs (eredetében autochton, jelenvalóságában idegen), kettős érték-  
rendszer (hagyományos és manipulált), kettős normarendszer (saját és idegen), ket-  
tős „erkölcstermelés” – ez jellemzi a megosztott erkölcsi viszonyokat.

A megosztás visszavétele két úton lehetséges. Vagy az idegen (osztrák) főhatalom lerázásával, vagy oly módon, hogy a közösség tagjai elsajátítják, bensővé teszik a kettősséget, és azt érvényesítik cselekvésükben. Így létrejön a tulajdonképpeni és a külsődleges erkölcsi életvitel, amelynek különböző fokozatai vannak, el lehet menni a külsődleges rendszer teljes elsajátításáig.

A közerkölcs ideológiai-gyakorlati irányítói felismerik, hogy a közerkölcs intézményes-külső szabályozása egyre kevésbé hatásos, fokozódik a vétségek elrejtésének, elhallgatásának tendenciája, ugyanakkor a faluközösség saját intézményeinek hatásköre egyre korlátozottabb, lazul az egyén feletti ellenőrzés. Mivel az egyénnek potenciálisan egyre nagyobb mozgástere van, szükségessé válik a közerkölcsnek a morális tudatban való megalapozása. Ez persze feltételezi az egyéni lelkiismeret, valamint a közvélemény szerepének előtérbe kerülését. Nyilván, a kettősajátos viszonyának kialakulása is napirenden van. A közigazgatás katonai bürokratizálása, a társadalmi szervezet bürokratikus racionalizációja az erkölcs doktrinális racionalizációjával párosul. Az egyház ésszerűsíti, bensővé teszi a szankciókat. Már az etédi zsinaton 1748-ban azt a határozatot hozzák, hogy tanítással, tanáccsal bensőleg kell az erkölcsi feddhetetlenséget kialakítani, mivel a külsőleges szankciók nem célravezetőek és anakronisztikusak is. Doktrinálisan ez a *cura pastoralis* tanításában fejeződik ki, amely kimondja, hogy a külsőleges-erkölcsi fejelemzésről át kell térni a belső lelki felkészítésre és doktrinációra. A belső erkölcsi tökéletesedés egyik fő eszköze az oktatás lesz. Fontos szerepet játszanak ebben az egyházi irányítás alatt lévő iskolák, valamint az e korban a külföldi egyetemeket viszonylag nagy számban látogató diákság is.

E racionalizációs folyamat kibontakozása nem jár ugyan együtt a gazdasági alap és az alakulat megváltozásával, de a faluközösség társadalmát és társadalmi szervezetét – a bürokrácia elnyomó vonatkozásai ellenére is – jelentősen „korszerűsíti”. Ezért képes ez a társadalom 1848-ban, konjunkturális helyzetben, jelentős erőforrások felvonultatására, s képes anyagi, szervezeti, erkölcsi erőket összpontosítani saját védelmére. Mindennek alapja az intézményi-erkölcsi autonómia hagyománya: ez a társadalomszervezet nem merevedett meg, hanem az autonómiát a munkaszervezeti modalitásokkal ötvözni tudta.

A faluközösség morális tudatának alapvető kategóriái az egyén–közösség, a munkaszervezet és rend, a közösségi viselkedés jelentésmezőiből származnak, ezt ötvözik morális minőségge. A kategóriák általában ellentettjeikkel szerepelnek, ami a morális tudat kategóriarendszerének szerveztségét biztosítja. A jogilag is fenn tartott, illetve jogilag is szankcionált viselkedést jellemző kategóriapárok (szorgalmatos–rest; tisztességes–illetlen; alkalmas–alkalmatlan stb.), a morális tudat nagyfokú pontosságát, világosságát és áttekinthetőségét biztosítják. Kevés teret hagynak az értelmezésnek, az egyéni kezdeményezésnek – minden cselekedet erkölcsileg és jogilag egyaránt azonnal jellemezhető – a szokásjogi rendszeren alapuló morális tudat kategóriastruktúrája ezért a kompetenciájába tartozó cselekedetekre nézve rendkívül operatív.

Az egyén és közösség viszonyát szabályozó kategóriák között a legjelentősebb a *tartozás* kategóriája. A *tartozás* jogi alapja – mint a jegyzőkönyvekből és a határozatokból kiderül – a *communi voto et unanimitate consensu* elfogadott és vállalt törvény, amit a gyakorlattal a felek állandóan szentesítenek. A közösség köldökzinórjáról le nem szakadt egyén e kategória által kötődik jogilag-erkölcsileg közösségéhez, de a tartozás a testületet a közösséghez kapcsoló viszonyok szervezésének is kulcskategóriája. Nemcsak a polgárok „*tartoznak* a falugyűlésben jelen lenni”, ha „hivattatnak, előmenni” vagy a „falukárába fizetni”, hanem az esküdtek, bíró is *tartoznak* a falu ügyeiben méltányosan eljárni (mint arra az esküvési formulák is utalnak).

A szokásjogi rendszer bomlási korszakában a köteles ideig-óráig mint a *tartozás* szinonimája szerepel, de ezt a jellegét hamarosan elveszti a hivatalos szóhasználatban: a katonai hatóságok parancsai brutális nyilvánvalósággal *köteleznek*, a falusi testület csak közvetíti ezt a viszonyt a közösség tagjai felé. Mint az egyén–közösség viszonyát szabályozó erkölcsi kategória a *köteles* elsősorban nem a faluközösséggel állítja szembe az egyént, hanem a testülettel. Míg a szokásjogi rendszerben a közösség és az egyén minden cselekvése bizonyos erkölcsi javak cseréje is, s ebben a cserében a résztvevők erkölcsi autonómiája nyer megerősítést, a kötelezés előtérbe kerülésével eltűnik a kölcsönösség mint erkölcsi mozzanat, a felek többé nem képesek a cselekvésben mint kölcsönös tevékenységben önmaguk erkölcsi (autonóm) státusát mint sajátos javakat cserélni. Míg a tartozás mintegy kategóriálisán köti össze az egyént a közösséggel, az egyéni lelkiismeret mint a racionális tevékenység kiindulópontja egyoldalúan, az egyéntől a közösség felé mutatva szabályozza az egyén–közösség viszonyt. Az egyén–közösség

etikai viszonya itt már az egyéni lelkiismeretben megalapozott, pusztán az erkölcsi tudat szintjén fenntartható – tehát illuzórikus – viszony.

Válságperiódusban – mint láttuk – a munkaszervezet felbomlása, a tulajdonnak mint alapintézménynek a védhetetlensége, a társadalmi közigazgatási struktúra működésképtelensége megszünteti az objektív erkölcsöt, és helyébe legfeljebb a morális „meggyőződés és hajlam választásait, preferenciáit állítja. Általában ilyenkor két meggyőződéstípus dominál. Az egyik a „minden mindegy” jelszavával rombolja saját és mások létalapját, értéktelennek tekint mindent, illetve beszűkíti-egységesíti az értékeket, az egyén pillanatnyi önfenntartásának parancsában. Cselekvésében nincs tekintettel másokra. A másik típus ellentétes irányú értékmechanizmusnak engedelmeskedik. Mindent értékesebbnek tekint, mint normális körülmények között, egész egyszerűen azért, mert az *van*. Tevékenységét fokozott körültekintés, másokra való gondviselés, a társadalmi funkciók önzetlen vállalása jellemzi. Nyilván mindkét álláspont (nevezzük az egyiket „féktelenek”, a másikat „aszktétának”) deviációt jelent a normálisnak elfogadott társadalmi értékrendtől. Az értékek átlagos-abszolút felfogásának köznapilag szentesített mintájával szemben mindkettő egy viszonylagos értékstruktúra szerint gondolkodik és cselekszik. Igen ám, csakhogy viszonylagos elemekből álló értékrendszer – nincs. Minden értékrendszer funkcióképessége és realitása a rendszer abszolút voltában rejlik. Lehetséges az értékrelativizmus, de nem léteznek viszonylagos értékelemekből álló rendszerek, hiszen a viszonylagosság már maga a funkcionális rendszerkategoría.

Válságperiódusokban azonban éppen ilyen a funkcionális értékrendszerek alakulnak ki, amelyek inkonzisztenciáját, viszonylagosságát csak fokozza, hogy maguk a szankciók, illetve ezek tudata is tisztán elvonttá válik.

Nyilván felmerül a praktikus kérdés, hogyan lehet ilyenkor a társadalom erkölcsi életének folytonosságát biztosítani? Ahhoz, hogy ezt a kérdést megválaszolhassuk, össze kell foglalnunk azokat a típusokat és formákat, amelyek révén az intézmények és erkölcsi viszonyok kapcsolódnak, hatnak egymásra, illetve ennek eredményeképpen bizonyos formaváltozásokat okoznak egymás struktúrájában. Az intézmények és erkölcsi viszonyok strukturális-tipológiai jellemzése természetesen a megkettőződés társadalmi folyamatának nem szakadós változatából kell hogy kiinduljon, roppant nehéz volna ugyanis a válságkorszakok viszonylagos elemekből álló értékrendjére alapozni.

A kettősség elméleti modelljében mindenképp el kell határolnunk a faluközösség saját objektivációit a nem saját objektivációktól. (Mind az intézmények, mind az erkölcsi viszonyok a mindennapi élet *magánvaló objektivációiként is* felfoghatók – Heller Ágnes kategóriája.) Láttuk, hogy a székely társadalomban az 1762–1764-es cezúrának megfelelően élesen elváltak egymástól a saját, illetve idegen objektivációk. Továbbra is működik – bár csak eredeti funkcióinak egy részével – a faluközösség sajátos társadalmi intézménye, ennek törvényhozó, igazságszolgáltató és végrehajtó szervei, bár ezek is megváltozott formában: az idegen intézményekre „kapcsolva”, az azok által meghatározott funkciókra berendezkedve. Ez a központosított-szerves, saját-idegen modell úgy működik, hogy egyrészt sajátos intézményei révén a viszonyok új formáit hozza létre (feljelenítés), másrészt pedig a kettős intézményi struktúra létrehozza az erkölcsi viszonyok – nem megnyilvánulóan – duális szerkezetét (minden parancs, norma, elv, illetve szankció elszennedi az idegen hatalomhoz való viszonyítást). Ezzel a szubsztanciális viszony mellett létrejön egy szimbolikus viszony is. A katonai állami szervezet intézkedéseivel – jog- és hatáskörének kiterjesztésével, saját erkölcsi szankcióinak érvényesítési szándékával – a szimbolikus (hozzá viszonyított) erkölcsi viszonyrendszert igyekszik újra szubsztanciálissá változtatni, saját érdekeinek megfelelő erkölcsi viszonyrendszert kialakítani.

Az objektivációk (intézmények és erkölcsi viszonyok) közötti kapcsolat alábbi típusait különíthetjük el:

– Az *ontológiai* kapcsolat maga a rendszer mint adottság: a két objektivációs rendszer (a faluközösségi-intézményes struktúra és a jogi-erkölcsi komplexus, a szervezeti és szokásjogi rendszer) kölcsönös adottsága. A határőrkatonaság szervezése után mindkét objektivációs rendszer megkettőződik. Az intézményi és erkölcsi viszonybeli megkettőződés megváltoztatja a kölcsönös adottság jellegét. Az erkölcsi viszonyok többé nem kizárólagosan a saját intézményi struktúra alapján kifejlődött viszonyok, bennük az idegen intézmények a szerves intézmények lényegétől idegen mechanikus-bürokratikus megkülönböztetéseket hajtanak végre. A jogi és erkölcsi szabályozás különválásának hatására a két objektivációs rendszer sokkal nagyobb mértékben fejlődhet önállóan: az intézményes struktúra és az erkölcsi viszonyok különválásának végső, kollíziós formája a kölcsönös rombolás is lehet.

– A *strukturális-funkcionális* típusú kapcsolat a szankció formájában valósul meg. A szankciót mindig az intézmény által meghatározott testület érvényesíti, de mindig a szokásjogi komplexusban foglalt norma, illetve annak megszegése alapján. Benne a norma mint ideális, az intézmény mint reális jelenik meg. Ezért van az, hogy az intézmény mint mozzanat gyakran elfedi az ideális mozzanatot: a szankcionált mindig tiltakozik a normát képviselő intézmény ellen, de soha nem tiltakozik a norma ellen.

– Az *ideologikus* kapcsolat szemantikailag bizonyos erkölcsi jelentésű ideológémékba sűríti a tulajdonnal, munkaszervezettel stb. kapcsolatban kialakult legfontosabb viszonyokat, úgy közvetít az intézmény és a társadalmi praxis között, hogy tartalmazza a cselekvést társadalmilag értékelő kritériumokat. Szintaktikailag biztosítja az erkölcsi tudat kategoriális rendszerének belső tartalmasságát. A morális tudat az intézmény fennmaradását alapértéknek tekintve hozza létre az erkölcsi viszonyok értékszerkezetét. A szankció változhat ugyan, de a morális tudat kategoriális szerkezete csak nagyon nehezen. Ezért ez az objektivációs tényező járul hozzá a leginkább az intézmények fennmaradásához. Természetesen nem elvontan, hanem szentesítő mechanizmusaira alapozva.

– A *szimbolikus* típusú kapcsolat megvalósulási formája a fő szimbólumokhoz (*székely szabadság, nemes székely jog*) kötött legitimációs mechanizmus. A szimbólumok elsősorban erkölcsi jelentésűek, azokra az elemekre vetítik rá a szabadság megőrzésének és a jogegyenlőségért vívott harcnak az imperatívuszait, amelyek a történelem folyamán a szabadság és egyenlőség intézményi-jogi garanciái voltak. Ilyen elemek: a kollektív nemesség, a köztulajdon, a történelmi tudat. A szimbolizmus itt kétségtelenül a szentesítő-megerősítő funkció intézményesülése. A törvényhozói ethosz (lásd Egyed Péter: *Intézmények, erkölcsök és személyes szabadság a székely társadalomban*. Korunk, 1978. 11.) a tradicionalizmus elveire hivatkozva kívánja a régi, bevált intézményeket fenntartani és azokon a lehetőség szerint a legkevesebbet változtatni. Az ideologikus mez itt a morális tudat kategoriális szerkezetének naiv-kimunkálatlan változata, melyet elsősorban a szimbólumok szentesítő funkciójú használata tesz érték jellegűvé.

– Az *információs* kapcsolat a faluközösség nyilvánosságának a szerkezetével függ össze. Minden, ami a falugyűlésen a nyilvánosság elé kerül, az intézményes köztudat elemévé válik. (Az intézményi köztudat mint egységes értékrendszer ennél fogva gazdagabb az öt szervező ideologikus és szimbolikus elemeknél, a morális tudat kategóriarendszerénél, olyan tényeket is tárol, amelyek a szokásjogi szabályozás precedensei.) A falugyűlésen elhangzott információ *intézményi keretek* között elhangzott, tehát intézményileg szentesített információ. A szentesítéshez az információ bizonyos ismérveknek kell hogy megfeleljen: ha nem is igaznak, legalábbis ellenőrizhetőnek kell lennie. Mivel a falu szűk közösség, tehát kommunikációs rendszere zárt, minden információ, amelynek az igazságértéke nem ellenőrizhető, rágalomnak vagy megszólásnak minősülhet. A nem intézményesült, az ellenőrzés (értékminősítés) próbáját ki nem állott információ éppen mert e vonatkozása miatt kívül esik az információs struktúrán, válik érdekessé az idegen hatalom számára: az ilyen információk begyűjtésére hozzák létre a *feljelentés* intézményét. Ezáltal sikerül megbontani a zárt kommunikációs rendszert, az információs struktúra is megkettőződik: van egy titkolt és egy nyilvános része. Mindez azzal függ össze, hogy a faluközösség nyilvánosságának szerkezete is elbürokratizálódik. Ha az írásbeliséget is intézménynek tekintjük (vö. Roland Barthes: *A retorikai elemzés*. Helikon, 1977. 1.), jól érzékelhető, hogyan kerül át a jegyzőkönyvek írásbelisége a bürokratikus ügyvitel vonzáskörébe: a XIX. század eleji jegyzőkönyvek stílusa, kidolgozottsága messze elmarad a XVIII. század közepének plasztikus, kifejező stílusától, ami a testületi gondolkodás elbürokratizálódásának csatlakozó jele.

– Végül a *praxeológiai* kapcsolattípuson olyan társadalmi cselekvés értendő, amelyben a faluközösség mint szubjektum egy kimondottan erkölcsi parancsot érvényesít cselekvésében (segítség), amelyre – mint láttuk – csak annyiban van lehetősége, amennyiben rendelkezik a véghezvitel anyagi eszközeivel (ez esetben a közfölddel). Az intézményi struktúra ekkor eszköz a közösség kezében bizonyos morális célkitűzések szolgálatára. A morális célkitűzés révén az illető intézmény erkölcsi aurára tesz szert, ami az intézmény fontosságának és védelmének bizonyítékává válik.

Ha mindezekét; a típusokat egységes folyamatba fogjuk össze, megállapíthatjuk, hogy az ontológiai kapcsolat XVIII. század közepén bekövetkezett felbomlása az összes többi alapvetően befolyásolja. Az objektivációk megkettőződése következtében, a faluközösség sajátos objektivációi stagnálnak, új vonatkozásai nem ala-

kulnak ki. Csak a funkcionális-strukturális kapcsolat, a szankciók mutatnak fel újabb – bár nem szerves – sajátosságokat.

A kéttényezős objektivációs rendszerből a morális tudat kategoriális szerkezete marad fenn a legtovább. Benne még az alapvető változásokat hozó 1848-as forradalom után is fellelhető az „a *Communitas* egy test” eszméje. Persze elsősorban már csak mint szimbólum.

Mindebből következik, hogy az objektív erkölcs és a morális értéktudat folytonosságát az intézmények léte és funkcióképessége biztosítja, mégpedig nem akármilyen intézményeké, hanem a társadalom *saját* funkcióképes intézményeié. Az erkölcsi viszonyok társadalomontológiai alapja a társadalom intézményes struktúrája.

*Az intézmények és erkölcsi viszonyok kapcsolata a székely társadalomban a gubernium korában* című tanulmányból válogatott részletek.